

громадянин зобов'язаний був сповіщати комісію. Згідно з цією постановою винні в її порушенні каралися штрафом до 3000 карбованців, або тюрмою до 3 місяців, а всі товари конфісковувалися. Особи, підозрювані в неодноразовій спекуляції, висилалися на примусові роботи за кордон України. Всі гроші і конфісковані товари надходили в фонд біднішого населення і на боротьбу з спекуляцією.

Серед питань, які хвилювали подільське селянство, була служба в армії. У листі подільського селянина читаємо: «Селяни нашого села дуже скучають за вільним козацтвом, бо ця організація тішила сільську молодь, підіймала дух, підвищувала настрої і викликала національну свідомість. Горюють, що знову доведеться дітей своїх віддавати в солдатчину, котра вбила нашу національну свідомість, багатьох поробила перевертнями, котрі навіть вороже ставляться до свого імені». Майже в кожному селі Поділля селяни бажали йти на військову службу, «щоби всі постої і караули по всіх городах і містечках були заняті нашими козаками і воліють краще підчинитись своїй владі ніж чужій...», «увесь народ плаче і терпить велику муку від чужинців і каже: що це за уряд такий, котрий допускає чужинцям знущатись над людьми».

Злиденне існування селянства, велика кількість невирішених проблем породжували негативні настрої в їх середовищі, що, в кінцевому результаті, призвело до масових невдоволень Гетьманською владою і прирекло її.

Галина Вітренко, Валентин Вітренко

Конгрес німецьких колоністів у Новограді-Волинському (1918 р.)

Перед Першою світовою війною на Волині проживало близько 230 тисяч німців-колоністів¹. У місті Новограді-Волинському, центрі однойменного повіту, із 21 тисячі городян, переважно єврейської національності, 660 були німцями. Німецька меншина того часу була представлена також у громадському житті міста і повіту. Так, гласними (депутатами) повітових земських зборів були обрані Адольф-Гайнріх Ай та Фрідріх-Еміль Віттерманн, членами міської та повітової управ відповідно були Людвіг-Пауль Келос та Рудольф-Едуард Штайнгауер².

Обов'язки пастора лютеранської церкви виконував з 1907 р. Рудольф Альфред Дерінгер³. Церква та належні їй будівлі разом з прилеглими ділянками утворювали пасторат, на території якого проживав зі своєю сім'єю німецький пастор. Пасторат розміщувався у північно-західній частині міста по вулиці Цехова, 2⁴. Нині на цьому місці знаходиться сучасна будівля міської середньої школи № 4.

Відомо, що майже всі волинські німці за наказом царських властей були під час війни депортовані у північні губернії Російської імперії. Лише після повалення влади Тимчасового уряду в Петрограді вони отримали змогу повернутися до своїх домівок у волинському краї.

У лютому 1918 р. кайзерівські війська перейшли у наступ. 21 лютого (8-го за старим стилем) ними було зайнято місто Новоград-Волинський, а 23 лютого — губернський центр Житомир.

З самого початку німецька окупаційна адміністрація взяла під контроль роботу місцевих органів влади. Зокрема, як сповіщала губернська газета «Трудова Волинь», 7 березня німецький комендант відвідав міську управу і «вказав на неприпустимість коливання цін на предмети першої необхідності, якими торгували у місті. Комендант додав, що він не мав на увазі заставити крамарів знизити ціни на предмети, аби вони проводили збиткову продаж, але наполягав на виробленні таких твердих цін, які б не коливалися кожен день, як це має місце нині. Тому він дав управі три дні для того, щоб вона урегулювала це питання»⁵.

За погодженням з німецьким комендантом у місті було утворено рішенням управи загін міліціонерів у кількості 20 чоловік з метою захисту населення від бандитизму і погромів, відбулися збори членів міського осадного товариства тощо.

29 квітня 1918 р., з приходом до влади гетьмана Павла Скоропадського, Україна вступила у консервативний період своєї державності, що дістав відверту підтримку німецьких окупаційних властей. Гетьман у своїй «Грамоті до всього українського народу» таким чином оцінив роль німецьких та австро-угорських військ щодо встановлення його влади: «Спаслась вона (Україна — В.В. Г.В.) дякуючи могутньому підтриманню центральних держав, які, вірні своєму слову, продовжують і по цей час боротись за цільність і спокій України»⁶.

Період Гетьманату характеризувався ще більш відвертим втручанням німецької військової адміністрації у господарські та громадські справи міста і повіту. Так, у квітні-травні 1918 р. за сприяння німецької окупаційної адміністрації було проведено переселення українців-галичан з будинків німецьких колоністів до Галичини і організовано часткове відшкодування втраченого майна тим колоністам, які вже повернулися до своїх домівок. В кінці квітня, як сповіщала газета «Молот», німецька влада підняла клопотання перед міською думою про надання їй змоги провести у місті електричне освітлення⁷. Такий дозвіл, звісно, було відразу отримано, і в кінці жовтня у приміщенні чоловічої гімназії вперше спалахнуло електричне світло. Німецькі солдати провели електричне освітлення центральних вулиць і ряду громадських будинків, переобладнавши під електростанцію колишній водяний млин на річці Случ, — пізніше на базі цієї електростанції створено в радянський період район електромереж. Оскільки Новоград-Волинський був важливим центром шосейного і залізничного сполучення, уряд Української Держави на вимогу німецької адміністрації асигнував у червні 1918 р. майже 70 тисяч карбованців для утворення брукуваної дороги від залізничної станції до центру міста. Навіть питання щодо утвердження в школах повіту української мови не вирішувалося без німецької військової адміністрації.

Так, газета «Волинь» сповіщала у вересні своїм читачам, що «з нагоди закінчення вчительських курсів у місті відбувся вечір, влаштований у приміщенні кінотеатру, що його люб'язно надало організаторам вечора німецьке командування. Після виконання українського гімна, який публіка, — українці та німці — вислухали, підвівшись, хором було виконано ряд українських народних пісень, що мали великий успіх. Були виконані сольні номери, в тому числі і на ролі, проходили танці... На вечорі були присутні майже всі німецькі офіцери і багато нижніх чинів гарнізону»⁴.

Та найбільше уваги окупаційна військова адміністрація приділяла облаштуванню місцевих німців-колоністів і посиленню їх впливу на громадське та господарське життя міста, повіту і всього регіону. Адже місцеві громадяни німецької національності, які дуже постраждали від свавілля царських чиновників, повинні були стати основою в освоєнні нових життєвих просторів для кайзерівської Німеччини.

З цієї метою відновлювались у першу чергу діяльність лютеранської церкви і німецьких шкіл не тільки як центрів духовного і культурного самовираження німецької меншини, але і як органів політичного керівництва життям колоністів.

Так, за свідченням берлінського часопису «Grenz-Warte», який люб'язно передав авторам статті голова історичного Товариства німців-волинців пан Ніколаус Арндт з Федеративної Республіки Німеччини, 10 липня 1916 р. у місті Новограді-Волинському в приміщенні пасторату відбувся конгрес німецьких колоністів з Волині, у якому також взяли участь представники німецьких колоній з Київської та Мінської губерній та багато різних офіцерів з військової німецької адміністрації. Керував конгресом місцевий пастор Рудольф Дерінгер⁵.

Як же проходив конгрес, і які питання були на ньому ухвалені? Про це досить детально розповідає стаття «Конгрес німецьких колоністів на Волині», вміщена у вищезазначеному часописі. Її автором є євангельський священик Л.Гельсборн.

В статті розповідається, що конгрес відкрив пастор Дерінгер молитвою во славу німецького кайзера і німецького війська, після чого він детально виклав історію переселення німців на Волинь та їх життя у цьому краї. Пастор, зокрема, підкреслив, що сільське господарство, яким займалося місцеве населення, було дуже відсталим. Російські (місцеві — *V.V., Г.В.*) селяни самі визнавали, що вони померли б з голоду, якби не прийшли німецькі колоністи і не почали обробляти землю.

Аби підкреслити виняткову працьовитість переселенців і тяжкі умови, в яких проходило становлення німецького етносу Волині, пастор навіть поширене на той час прислів'я про те, що перше покоління колоністів заробило собі смерть, друге нужду і лише третє було з хлібом. Однак заможність волинських німців, що постійно зміцнювалась, пробудила, за словами пастора, заздрість місцевих селян. Тому до супротиву панславистів додався супротив православної церкви, яка побоювалася євангельського впливу німецьких колоністів на місцевих селян⁶.

Рудольф Дерінгер дав негативну оцінку політиці царських властей стосовно колоністів, вказавши при цьому, що, починаючи з 1907 (!) р., кабінет міністрів, очолюваний Столипіним, жорстоким чином переслідував і поневолював німецьких переселенців. Всіляко сприяв йому при цьому і панславистський митрополит Волині⁷.

Станом на 1915 р. в краї налічувалось, за визначенням Дерінгера, біля 500 німецьких колоній, у яких проживало понад 200 тисяч мешканців. Переважна більшість з них була вигнана з домівок і вислана до Оренбургу та Астрахані. Невдовзі були вислані навіть сім'ї тих колоністів, які воювали у лавах царської армії. Понад 20 тисячам волинців вже ніколи не судилося побачити свій рідний край⁸.

В статті далі зазначається, що внаслідок завдань з боку російського уряду і населення образ німецьким колоністам, у них прокинулось самоусвідомлення себе як народу з природною силою. Тому, під гучні оплески учасників конгресу, пастор Дерінгер проголосив основні засади і цілі німецьких переселенців:

1. Ми хочемо отримати статус підданих німецького рейху. Наші сини повинні тепер служити німецькій батьківщині.
2. Ми хочемо утворити на своїй прабатьківщині домівку.
3. Ми більше не сподіваємося на можливість життя під слов'янським урядом.
4. Ми хочемо якнайшвидше виїхати звідси.
5. Але ми залишимося тут до того часу, наскільки це потрібно німецькому рейху.
6. Нам потрібна міцна підтримка, оскільки наші господарства зруйновані, а ми не можемо самостійно повернути наші церкви та школи.
7. Обов'язок щодо відшкодування заподіяних втрат з боку російського чи, відповідно, українського уряду повинен стосуватися без обмежень як німців з рейху, так і тутешніх колоністів⁹.

Велику радість учасників конгресу, підкреслюється в статті, викликало роз'яснення представника військової адміністрації, яке він зробив за дорученням Гнденбурга від імені курляндського уряду. Згідно з яким німецьким колоністам буде передаватися для поселення земля за допомогою новоствореного товариства поселенців. Коженні поміщик, який має понад 200 гектарів землі, зобов'язаний передати надлишок товариству поселенців. Окрім того, в розпорядження товариства передається 200000 гектарів королівських земель, а також обійстя тих росіян і литовців, які хочуть виїхати з Курляндії. Побоювання колоністів, що їх юнаки будуть зараховані українським урядом на військову службу, як сповіщає часопис, розвіялися після повідомлення, що німецька військова адміністрація готова організувати колоністів у німецькі робочі команди¹⁰.

Учасниками конгресу був організований Союз німецьких колоністів Волинської, Київської та Мінської губерній. Як було заявлено, всіма справами Союзу відтепер опікується постійний комітет під керівництвом пастора Дерінгера з Новограда-Волинського.

Конгрес також постановив просити керівника німецької військової групи Айхгорна висловити подяку переселенцям тим священикам німецького та австрійського військових відомств, які брали участь у розв'язанні питань німецьких колоній¹¹.

Було також ухвалено: 1) утворити волинський церковний колегіум з восьми волинських пасторів та восьми прихожан з волинських общин; 2) просити Вищу євангельську раду Пруссії перебрати на себе турботу про захист колоністських общин при повному збереженні у них євангельського віросповідання; 3) просити Спілку німців за кордо-

ном надати допомогу німецьким поселенням навчальними засобами; 4) заснувати власний шкільний фонд, використавши для цього певний процент членських внесків новоутвореного Союзу».

Стаття закінчується твердженням, що німецькі переселенці на Сході назавжди залишаються міцно пов'язаними зі своєю німецькою батьківщиною.

Слід, однак, сказати, що утворений на конгресі Союз німців Волині, Київської та Мінської губерній проіснував недовго. Революційні події в Україні та у доведений до краю імперській Німеччині розклали дисципліноване окупаційне військо. Так, в середині листопада у Новограді-Волинському в німецькому гарнізоні виникла Рада солдатських депутатів, що почала вимагати негайного повернення солдатів до Німеччини. Їх евакуація проходила із станції Новоград-Волинський у другій половині листопада — на початку грудня. З ними виїхала і частина колоністів. Ті, які залишилися, пережили короткий період розквіту німецької меншини у двадцятих роках під час українізації та сталінські репресії 30-х рр., що завершилися висланням волинських німців до Казахстану. Пастор Дерінгер виїхав 1929 р. до Німеччини⁸.

Підсумовуючи вищезазначене, можна зробити висновок про те, що повітові та міські органи влади періоду гетьмана Скоропадського повністю залежали від німецьких окупаційних властей, які єдиною міцною опорою для себе вбачали в німецьких колоністах. Для подальшого зміцнення свого становища в Україні і, зокрема, на Правобережжі, німецька адміністрація надавала колоністам всіляку підтримку в політичній, господарській, духовній та культурно-освітній сферах життя, як це видно з матеріалів конгресу переселенців, що відбувся влітку 1918 р. у Новограді-Волинському. З початком краху імперії Вільгельма II німецькі колоністи були кинуті напризволяще і змушені були пристосовуватися до нових радянських умов.

¹ Wolynische Hefte. — Folge 10. — Schwabach, Wiesentheid, 1996. — S. 58.

² Вітрянко В.В., Коган Л.Г. Німці у Закарпатті перед першою світовою війною // Житомирщина крізь призму століть. — Житомир, 1997. — С. 63.

³ Wolynische Hefte. — Folge 10. — Schwabach, Wiesentheid, 1996. — S. 58.

⁴ Ebenda.

⁵ Трудовий Волинь. — 1918. — 8 березня. — №2.

⁶ Спосаренко А.Г., Томенко М.В. Історія української конституції. — Київ, 1993. — С. 86.

⁷ Молот — 1918. — 25 квітня. — №18.

⁸ Волинь. — 1918. — 15 серпня. — №204.

⁹ Zeitschrift «Grenz-Warte». — N.14. — Berlin, 1918. — S. 349.

¹⁰ Ebenda.

¹¹ Ebenda.

¹² Ebenda.

¹³ Ebenda, S.349-350.

¹⁴ Ebenda, S.350.

¹⁵ Ebenda, S.350.

¹⁶ Ebenda, S.350.

¹⁷ Wolynische Hefte. — Folge 10. — Schwabach, Wiesentheid, 1996. — S. 58.

Володимир Коротенко

Періодична преса Полтави в 1918 р.

Одним з найбільш інформативних історичних джерел періоду Гетьманату є періодична преса того часу. Спробуймо коротко охарактеризувати часописи, які виходили в Полтаві 1918 року.

Полтавська преса періоду правління гетьмана Скоропадського була майже асуціль російськомовною (з окремими публікаціями українською мовою), виходила лише одна українська газета «Вільний голос», і з жовтня почав видаватися журнал «Полтавський кооператор».

Газета «Вільний голос» — «щоденна соціалістична газета» — виходила з квітня 1918 р. до кінця року, щоденно, крім понеділків та днів після свят. Друкувала місцеву хроніку, міжнародні новини, огляд місцевої преси, оголошення та ін. Газета стояла на національно-демократичних позиціях, й, хоча називала себе соціалістичною, від публікацій в ній досить часто відмежовувалися деякі полтавські українські есери та соціал-демократи, іноді навіть називали її «чорно-жовто-блакитною». Опозиційність до гетьманської влади видно з публікацій про дії гетьманських та німецьких загонів під час придушення селянських виступів.

Редакція газети розмішувалася в будинку губернського правління, з 18 травня 1918 р. — на вул. Монастирській (тепер Радянська) № 6, з 2 липня 1918 р. — на вул. Катерининській (тепер Р.Люксембург), №34 (гімназія В.О.Морозовської), Д.Соловей у своїх спогадах повідомляє про існування 1918 р. в Полтаві газети «Полтавський голос», яку редагував Павло Макаренко, інженер, член Старої Громади¹. Очевидно, мається на увазі «Вільний голос»; російськомовна газета «Полтавський голос», яка виходила в Полтаві до революції, мала зовсім інший напрямок.

«Полтавские губернские ведомости» (з весни 1918 р. виходили як «Полтавські губернські відомості») й вміщували матеріали двома мовами, як і раніше, друкували офіційні матеріали та оголошення урядового та місцевого характеру. Виходила газета (з перервами) до кінця 1919 р. За редактора газету підписували Федір Лаврентійович Ніконов та Владислав Вікторович Куликовський (начальник газетного столу губернського правління та його помічник ще з дореволюційних часів)².

Якоюсь мірою схожими одна на одну були газети «Родной край» та «Полтавские новости». Обидві були досить лояльними до гетьманської влади.

«Родной край» — «общедоступную беспартийную газету для города и деревни» — видавало видавничє товариство «Родной край»; редагував її Дмитро Янчевецький, колишній кореспондент газети «Новое время» у Відні. Сучасник подій, полтавський лікар О.О.Несвіцький згадував про нього: «Во время войны он был арестован и посажен в крепость и приговорен якобы как шпион к смерти. По ходатайству русского министра иностранных дел через испанского посла его удалось спасти. Он был помилован и вернулся на родину»³. Виходила газета з червня 1918 р. Редакція розмішувалася за адресою: вул. Кобеляцька, 7.